

THE ROMAN ONOMASTICS FROM THE MONUMENTS OF TELEKI COLLECTION FROM GORNEȘTI

Fabian Istvan

Lecturer, PhD, UMFST Târgu Mureș

Abstract: "Ex toto orbe romano", said Eutropius referring to the colonisation process in the Roman province of Dacia. Nothing more true: even in a rural settlement like Cristești, the 23 names revealed by the monuments show a great variety of ethnic origins. From these 23 names, 10 were found in the archaeological collection of count Teleki from Gornești: Celtic, Italic, North-African, Greek-Oriental names which stresses out not only their origins but also their juridical and social status: honestiores or humiliores, civites or peregrini.

Keywords: Collection, monuments, province, Roman, onomastics.

Așezată pe valea Mureșului mijlociu, castelul baroc al conților Teleki din Gornești, adăpostea, până în 1944 una din cele mai impresionante colecții arheologice și etnografice din Transilvania. Fondată pe la începutul secolului XX, de către contele Teleki Domokos „neobositul căutător și păstrător al monumentelor arheologice și artistice din Transilvania”¹ colecția cuprindea trei părți: arheologie (la rândul ei organizată cronologic), etnografie și o colecție de covoare orientale. Colecția arheologico-istorică, alături de biblioteca ce cuprindea aproximativ 6000 de volume a constituit un important reper al culturii transilvane, cel puțin până în toamna anului 1944. Atunci, în urma „eliberării” castelului de către o unitate de cazaci ai Armatei Roșii, colecția a fost distrusă în întregime: piesele mici au fost sparte (sau furate) iar cele mari (cum au fost fragmentele de monumente funerare, ancadramentele de porți medievale) au fost aruncate în pivnița și grădina castelului (deși nu putem exclude ascunderea lor voită de către proprietarii castelului). Volumele din bibliotecă au fost folosite drept așternut pentru caii cazacilor și doar parțial a putut fi salvate și restaurate.

Cât privește colecția de material epigrafic aflată în (fosta) colecție Teleki aceasta a avut o soartă diferențiată: o parte au ajuns în lapidarul Muzeului Județean Mureș, o altă parte au dispărut iar o a treia parte au fost redescoperite în cursul anilor 2013-2016 în grădina și pivnița castelului. Astfel s-a putut determina existența unui număr total de 26 de monumente din care 23 funerare (epigrafe sau anepigrafe), două inscripții votive și o inscripție imperială. Din acestea 13 au fost considerate dispărute după 1945 și doar două au fost recuperate (un fragment funerar anepigraf și o inscripție votivă). Cât privește originea inscripțiilor, acestea provin din așezarea romană de la Cristești și de la Apulum (mai precis trei fragmente care inițial un fost pe domeniul familiei de la Șard după care au fost mutate la Gornești).

Monumentele epigrafice din colecția Teleki, dincolo de aspectul pur artistic, ne relevă o radiografie complexă a societății provinciale: o populație în care „mulți poartă nume romane, dar sub care se ascunde o altă origine etnică”.² Din cele 23 de nume de persoane identificabile ca

¹ Paulovics Istvan, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák” ezüstkincsek kérdése*, Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet, Kolozsvár, 1944, p.86

² Nicoleta Man, *Așezarea romană de la Cristești*, Editura Mega, Cluj-Napoca 2011, p.47

provenind de la așezarea romană din Cristești, 10 au fost în colecția Teleki (Paulovics consideră ca sunt 11)³. Distribuția lor etnică este următoarea: trei nume celtice (*Finitus*, *Supinus*, *Poni(?)*/*Aponius*/*Antonius*), câte două nume italice (*Q. Caecilius Caecilianus*, *Postumius Clemens*) respectiv greco-orientale (*Hermeros*, *Aselius Alexander*), și câte un nume roman (*Victoria/Victorina/Victorinus*), nord-african (*Aurelius Sat(urninus)?*) și unul neidentificabil etnic (*Chele ?*).

Așa cum se poate observa numele de origine celtică sunt cele mai multe, situație de înțeles de vreme ce „așezarea romană de la Cristești - un centru ceramic remarcabil – a fost întemeiată de coloniști celți de proveniență pannonică. Nucleul de bază al populației din Cristești a fost alcătuit din Eravisci după cum lasă să se întrevadă frecvența elementelor de port și a podoabelor specifice acestei populații celtice din Pannonia, reprezentate pe monumentele sculpturale”⁴.

Finitus și *Supinus* apar pe un monument funerar descris prima oară de Paulovics în 1942⁵: e vorba de „o stelă funerară din calcar; fragmentară; se păstrează partea dreaptă a stelei”⁶ având redată bustul unei femei, îmbrăcată și purtând două fibule de tip celtic, și un copil. Textul inscripției: „*D(is) [M(anibus)]*

Finitus [. ... *fil(ius)*]

vi(xit) an(nos) []

f(ilius) er(es) p(osuit)

et Supi[nus?] []

*f(ilius) an(norum) []*⁷

În Dacia romană există o singură analogie pentru numele *Finitus* la Apulum

Poni, *Aponius*, *Antonius* (?) este numele dedicantului, greu de descifrat din cauza degradării materialului, ce apare (mai precis apărea pentru inscripția a dispărut după 1944) pe un monument funerar fragmentar din gresie ce prezintă o dublă interpretare: Paulovics în 1942 interpretează textul ca:

„*Ap?]roni*

[. . . .] *an(norum) LX*

[. . . .] *s pa(tri) b(ene) m(erenti)*

[*f(aciendum) c(uravit)?*]⁸

Cea de-a doua interpretare e oferită de I.I. Russu (preluată și de Man):

„... ..] *PONI*

... ..] *an(n) LX*

... ..] *S pa(tri) b(ene) m(erenti) [posuit]”*⁹

Numele italice: *Q. Caecilius Caecilianus* și *Postumius Clemens* apar în două contexte diferite. Primul face parte din categoria *honestiores* și ridică un altar votiv dedicat lui Mars Augustus în calitate de *praefectus alae*. Inscriptia altarului, pierdut după 1944, a suferit o întreaga „odisee” interpretativă. Astfel, în 1911 Téglás Gábor publica pentru prima oară textul inscripției, afirmând că unitatea la care se face referire este fie *Ala Bosphoranorum* fie *Ala Batavorum*:

„*MART 'E V Marti et V(ictoriae)*

³ Paulovics, *op.cit.*p.93

⁴ Adrian Husar, *Celți și germani în Dacia romană*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999, p.60

⁵ Paulovics, *op.cit.* p.95

⁶ Man. *op.cit.* p. 219

⁷ Lucia Țeposu-Marinescu, *Funerary monuments in Dacia Superior and Dacia Porolisenssis*, BAR International Series, 1982, p.123. nr.83; *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I. I. Russu, Seria Primă: *Inscripțiile Daciei Romane*, Volumul III: *Dacia Superior*, 4: *Zona răsăriteană*, Adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de Ioan I. Russu, Institutul de Istorie și arheologie Cluj-Napoca, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1988, p.110, nr.140. (în continuare IDR III/4). Lucia Țeposu-Marinescu,

⁸ Paulovics, *op.cit.*p. 94

⁹ IDR III/4 p.111 nr. 142

<i>Q CAECI</i>	<i>Q(uintus) Caeci</i>
<i>VS CAE</i>	<i>us Cae-</i>
<i>LIANVS</i>	<i>lianus</i>
<i>P R A E F A</i>	<i>praef(ectus) a(lae)</i>
<i>POS VIT</i>	<i>posuit</i> ¹⁰

Interpretarea inscripției este preluată în 1938 de W.Wagner¹¹, în 1941 Kerenyi Andras în lucrarea *Die Personennamen von Dazien*,¹² preia informația de la Teglas însă nu oferă nici o interpretare. La fel procedează și Paulovics un an mai târziu, al cărui merit este totuși că a realizat singura fotografie a monumentului, dispărut după 1944. Merit cu atât mai important cu cât pe baza ei în anul 1964, I.I. Russu a putut stabili interpretarea corectă a conținutului inscripției: „fotografia bună, destul de clară dată de Paulovics arată că lectura adoptată de toți cercetătorii

(...) nu este bună: la marginea dreaptă altarul e corodat (de ploaie sau de apa Mureșului în ruinele dela Cristești) iar textul șters era ceva mai lung, divinitatea și personajul dedicant avînd nume puțin diferite decît a citit în grabă Teglas(...). Este de preferat lectura AVG(usto), căci urmele lui A+V în ligatură se văd destul de bine, iar dedicațiile *Marti augusto* sînt mult mai numeroase (...) decît cele dedicate *Marti et Victoriae*”.¹³ Tot Russu este singurul care constată o prezența unei posibile litere „M”, probabil de la „*Merito*” la baza inscripției. Inscripția în interpretarea ei finală arată în felul următor:

„*Marti Au(gusto)*
Q(untius) Caeci[li]
us Ca [eci]
lian[us]
praef(ectus) [al (ae)]
pos[uit].”

Analogiile inscripției (Ulpia Traiana Sarmisegetusa, respectiv Skelani) arată clar interpretarea corectă a lui I.I.Russu:

- la Ulpia Traiana Samisegetusa, „*I (ovi) O(ptimo) M(aximo)/ Marti Aug(usto)/pro salute/ Iul(i) Flaccin-/i leg(ati) aug(usti) pr(o)/pr(aetore) translat(i) in/ leg(ionem) XIII G(eminam) pos(erunt).*”¹⁴
- La Skelani: „*Marti.Aug.Iul/ Longin(us) bf. Cos ex leg(ione) V Macedonica v.s.l.m*”.¹⁵

Postumius Clemens este un nume italic care apare pe un monument funerar, din păcate tot dispărut după „eliberare”. Inscripția era în stare fragmentară, și mai mult ca sigur a fost refolosită într-o construcție ulterioară. Textul inscripției a fost interpretat în două variante: o primă variantă este cea oferită de Paulovics¹⁶ și preluată de Man¹⁷:

„... *.vii filia) v(ixit) an(nos) XX*
Pos(tumius) Clemens
Tyranni (filius) f(aciendum)
C(uravit) c(oniugi)
B(ene) M(erenti)”

¹⁰ Téglás Gábor, *Neue Beitrage zum Inschriften Dakien in Klio. Beitrage zur alten Geshichte*, 11/1911, Leipzig, p.503.

¹¹ Wagner, *Die Dislocationen de Römischer Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Panonien, Moesien u. Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p.20: „auch die von *Q. Caecius Caelianus praef(ectus) a(lae)...* *Marti et Victoriae in Cristesti gesetzte Ara au grauem Trachyt*” apud. IDR III/4 p.103

¹² Kerényi András, *Die Personennamen von Dazien. A Daciai személynévek, Dissertationea Pannonicae*, Budapest, 1941, p.50. nr.554: „*Q. Caecius Caecilianus praef(ectus) a(lae) Marti et V/ Q. Caeci/ us Cae/ lianus/ praef. a(lae)/ posuit*”

¹³ I.I. Russu, *Materiale epigrafice din estul Daciei în Acta MN*, I, 1964, pp.181-195.

¹⁴ IDR III/2 nr.245

¹⁵ PATSCH, Carl, *Archaologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen provinz Dalmatien. Siebenter Teil. în Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina*, Wien, XI, 1909, pp.146

¹⁶ Paulovics, op.cit. p.93

¹⁷ Man op.cit. p.211

Cea de-a doua variantă este oferită de I.I. Russu care, oferă și interpretarea lui Paulovics după care constată: „Schema construcției în fraza epigrafică pare să fi fost:

...[D(is) M (animbus)

-----]

? R VII F(ilia) V(ixit) AN(nos) XX

POS(uit) CLEMENS

TYRANNI (filius) CEO

B(ene) M(erenti) ”¹⁸

Cele două nume greco-orientale (*Hermeros*, *Aselius Alexander*) apar în contexte deosebit de interesante. Primul, apare pe o arhitravă de gresie care pomenește de un *Hermeros lapidarius* a cărei atelier (*officina*) nu a fost identificat arheologic „dar, se pare că a activa la Cristești și a imprimat în stil propriu, caracteristic zonei de est a Daciei Superior-zonă pe care a aprovizionat-o cu produsele sale.”¹⁹ La fel cu alte situații din colecția Teleki, identificarea numelui lapidarului din Cristești a constituit obiectul a mai multor investigații și interpretări din partea arheologilor reputați ai sec.XX. Inscricția, fragmentară, a fost publicată inițial de Teglas Gabor în revista *Klio. Beitrage zur alten Geshichte*, nr. 11/1911 unde apare ca fiind descoperită la Săbed: „*Fragment eines Türstruzes aus Kalkmergel mit grossen Buchstaben: HERMEROS LAI*”²⁰ În 1928, Octavian Floca într-un articol, publica printe alte piese descoperite la Cristești un fragment de inscripție „*IDARIVS F*”²¹, fragment menționat și de Paulovics fără a face alte adăugiri.²² Schimbare majoră în identificarea personajului este făcută în 1964 de către I.I. Russu care, vorbind de fragmentul de inscripții revizuite constata: „(...) se pare că această bucată cu numele pietrarului există între piesele epigrafice publicate mai demult tot din zona orașului Tg-Mureș. Este o incripție-natural de asemenea „fragmentară”- semnalată la 1911 de harnicul explorator al antichităților ardelenene Teglas Gabor(1848-1916): între alte monumente epigrafice din fosta colecție (...) a grofului Teleki Dom. din Gornești, Teglas a publicat în *Klio* un „fragment de marnă calcaroasă dintr-un prag de sus al ușei cu litere mari”(…). Faptul (...)îndreptățește presupunerea că aceasta ține de bucata aflătoare în muzeu cu care se acordă pe deplin sub raport epigrafic: *HERMEROS LAI/IDARIUS F(ecit)*. Piatra s-a rupt foarte probabil încă din antichitate (...) în două bucăți exact în dreptul buclei lui P (a cuvântului *LAPIDARIVS*).”²³ Pentru numele lui Hermeios avem o singură analogie de nume greco-oriental: un *Diogenes lapidarius* la Aquae (Călan).

Aselius Alexander este un numele greco-oriental ce apare pe o coloană votivă care, inițial se afla tot în colecția Teleki. Fragmentul de inscripție are o „istorie” cel puțin ciudată. În 1907 piesa este văzută de același G.Teglas care interpretează fragmentul ca fiind:

„[dis] M(anibus)

SELI V(ixit) A(nnis)?...

A(lexa)NDER PRO[c(urator)Aug]”²⁴

Din câte se poate observa interpretează ultima silabă (PRO) ca fiind prescurtarea de la „*procurator augusti*”, oferind o posibilă inscripție funerară care, cel puțin după afirmația arheologului transilvan, se afla la Șard(un alt domeniu al familiei Teleki) și nu la Gornești. Paulovics nu menționează deloc inscripția în lucrarea sa din 1944 dar, în 1988 I.I.Russu face o precizare interesantă: „Se găsea în primul deceniu al veacului al XX-lea la castelul din Gornești (...)

¹⁸ IDR III/4. p.105, nr.137

¹⁹ Man *op.cit.* p.226

²⁰ Teglas,art.cit. p.505

²¹ O.Floca, *Colecția arheologică a Muzeului de Arheologie și Etnografie a Palatului culturii din Târgu-Mureș în Buletinul Muzeului Arheologic al Societății de istorie, Arheologie și etnografie din Târgu-Mureș* nr.1. Extras din Gazeta ilustrată nr. 6-7, 1937 p.775

²² Paulovics, *op.cit.* p.83

²³ I.I. Russu, *art.cit.* p. 182-183.IDR III/4 p.101, nr.134.

²⁴ Teglas, *art.cit.* p. 504

ca și după a.1944, văzut și fotografiat de noi (împreună cu arheologul clujean A.Palko) în 16.VIII. 1952.(...) Muz.Tg.Mureș”.²⁵ Tot el oferă și interpretarea corectă a fragmentului:

„[*nomen dei* _____
A]selius A[lexa]nder pro
[salute sua _____]

” ceea ce relevă o inscripție votivă ridicat de un greco-oriental cu un gentiliciu singular în Dacia romană. Soarta acestei inscripții post 1952 este cel puțin ciudată: I.I.Russu afirma că se află la Muzeul Județean Mureș, însă acesta a fost descoperită în anul 2013 în pivnița castelului, ulterior fiind expus pe un coridor al acestuia.

Victor, Victoria, sau Victorinus este singurul nume roman care apare în onomastica provincială a colecției Teleki. Este vorba de un fragment de inscripție funerară fragmentară:

„BI
ICTO
NN IIII
ET FIL PI
PATER”²⁶

Avem de-a face deci cu o inscripție dedicată de tată, copilului Victor, Victorinus, Victoria, Victorina decedat(ă) la vârsta de patru ani. Inscripția, conform descrierii lui Teglas în 1907 se afla la Șard după care ajunge la Gornești, de vreme ce atât Paulovics cât și I.I. Russu o descriu ca fiind parte a colecției din localitatea menționată. Nu putem exclude ipoteza ca aceste două ultime fragmente epigrafice (cea a lui Aselius Alexander și prezenta) să provină de fapt din Apulum de unde au ajuns la Șard și de aici la Gornești.

Tot exemplu singular este și numele de pe un alt fragment de stelă funerară: Aurelius Saturninus de proveniență nord-africană. Din inscripție se păstrează doar AVR/SA ceea ce îl face pe Paulovics să creadă ce este vorba de o femeie cu numele de Ursa iar dedicantul a fost soțul ei ce provenea (tot probabil) Cartagina sau Carnuntum.²⁷ I.I.Russu oferă interpretarea corectă de *Aurelius Sa(turninus?)* ce putea să fie și nume etnic dar și roman. Interesantă este remarcă nu lipsită de ironie: „Ka-este greu să se refere la orașe exotice din imperiu ca cele citate de Paulovics”.²⁸

În fine, din categoria numelor nesigure avem un de monument funerar din gresie²⁹ care exact ca și cel precedent, din cauza stării fragmentare a dat naștere la întreprinderi contradictorii. Astfel Paulovics, care descrie pentru prima dată monumentul (dar și pentru ultima oară pentru că fragmentul dispăre după 1944), și întreprinde interpretarea din care se păstrează doar:

.....] vi(xit) an(nos) [.. .
.....] ie nep(oti) Te
.....	a] e nepti(a)e
.....	CHELE] C. Hel(vius) E
.....b(ene) mer(enti)]	b(ene) mer(enti)] f(ecit?).
	h(ic) s(ita) e(st)

Din nou interpretarea corectă este oferită de I.I. Russu care consideră ca nu avem de a face cu un C.Helvius E...ci, un un personaj feminin C.Hele...traducerea corectă fiind mai degrabă:

„----I----
----a]e nepti(a)e
-----] CHELE (?)
b(ene) mer (enti)
h(ic) s(ita) e(st)”³⁰

²⁵ IDR III/4 p.49 nr.49.

²⁶ Teglas *art.cit.* p.504; Paulovics, *op.cit.* p. 94, IDR III/4 p.49. nr.50; Man *op.cit.* p.211

²⁷ Paulovics, *op.cit.* p. 94; Man, *op.cit.* p.211

²⁸ IDR III/4 p.104 nr.136

²⁹ Man *op.cit.* p.212

³⁰ IDR III/4 p.107-108 nr.139

Zece nume (dintr-un total de 23), ce provin cinci(șase?) grupuri etnice și dintr-o largă paletă socială, și de vârstă, toate oferind o radiografie a societății provinciale romane, fiecare nume având o poveste de spus: de la inscripție cu caracter oficial al unui ofițer, la cea votivă dedicată de un grec-oriental, la „reclama” gravată de un ancadrament de ușă a unui lapidar, trecând prin marea varietate a inscripțiilor funerare. Deși fragmentare și uneori greșit interpretate, onomastica ce se relevă din aceste inscripții subliniază caracterul „*ex toto orbe Romano*” al colonizării provinciei Dacia.

BIBLIOGRAPHY

Floca, Octavian *Colecția arheologică a Muzeului de Arheologie și Etnografie a Palatului culturii din Târgu-Mureș* în *Buletinul Muzeului Arheologic al Societății de istorie, Arheologie și etnografie din Târgu-Mureș* nr.1. Extras din *Gazeta ilustrată* nr. 6-7, 1937 p.775

Husar, Adrian *Celți și germani în Dacia romană*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999.

Téglás Gábor, *Neue Beiträge zum Inschriften Dakien* în *Klio. Beiträge zur alten Geschichte*, 11/1911, Leipzig.

Kerényi András *Die Personennamen von Dazien. A Daciai személynevek*, *Dissertationes Pannonicae*, Budapest, 1941.

Man, Nicoleta, *Așezarea romană de la Cristești*, Editura Mega, Cluj-Napoca 2011

Patsch, Carl, *Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien. Siebenter Teil*. în *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina*, Wien, XI, 1909.

Paulovics Istvan, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák” ezüstkincsek kérdése*, Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet, Kolozsvár, 1944.

Russu I.I., *Materiale epigrafice din estul Daciei* în *Acta MN*, I, 1964.

Russu I.I., D.M. Pippidi (eds), *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I. I. Russu, Seria Primă: *Inscripțiile Daciei Romane*, Volumul III: *Dacia Superior*, 4: *Zona răsăriteană*, Adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de Ioan I. Russu, Institutul de Istorie și arheologie Cluj-Napoca, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1988.

Țeposu-Marinescu, Lucia *Funerary monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, BAR International Series, 1982.